

NÅR
STEN OG
POTTESKÅR
FORTÆLLER

HVORDAN DEN NYESTE ARKÆOLOGI
KASTER LYS IND PÅ BIBELN

CARSTEN VANG

Indhold

Tidstavler

De arkæologiske perioder · 9

Nøgleårstal i den bibelske historie · 11

Forord · 15

Bibelsk arkæologi

1 Fundet ved et rent tilfælde:

Om tilfældighedens betydning i arkæologien · 19

2 Bibelen og arkæologien: Hvor står vi i dag? · 32

Patriarkernes tid

3 Var Noas ark i virkeligheden rund? · 47

4 Havde Abraham kameler – eller ej? · 54

5 Er Sodoma og Gomorra blevet fundet? · 56

6 Hammurabis lov gjorde forskel på folk · 68

Israels udvandring fra Egypten og ørkenvandringen

7 Spor efter Sivhavets vande · 81

8 Tabernaklet i arkæologisk belysning · 85

Israels indvandring og Dommertiden

9 Jeriko – en af verdens ældste byer · 95

10 Josva og israelitterne erobrede Jeriko – eller gjorde de? · 97

11 Aj – på jagt efter en bibelsk by · 108

12 Store fodspor mellem bjergene

– aftryk efter Israels indvandring i landet? · 116

13 Et overraskende fund på Ebals bjerg · 127

Davids og Salomos tid

- 14 Davids slynge · 137
- 15 Jerusalems historie må skrives om!
Om de nyeste fund i Jerusalem · 141
- 16 Hvad er »sinnor«? 2 Sam 5,8 i sprogligt og arkæologisk lys · 156
- 17 Davids kongedømme – stærkere end hidtil antaget · 160
- 18 Hvem er Eshba'al? · 169
- 19 Kobberminerne i Timna – overraskende ny viden · 172
- 20 Tempel for Israels Gud fundet lige uden for Jerusalem · 180
- 21 Andre kendte templer i Israel · 189
- 22 Nebukadnesar og Salomo · 196
- 23 Joash-tavlen – en inskription fra Salomos tempel? · 202
- 24 Smukke søjlehoveder fra det første tempels tid fundet · 207
- 25 Med venlig hilsen fra kong Hizkija · 211
- 26 Spor efter kong Hizkijas religiøse reform · 221
- 27 Til minde om et gennembrud · 224
- 28 En gave til Herrens hus · 229
- 29 Cisternen: Fra vandbeholder til fangehul · 234
- 30 Jerusalem var ingen baggård · 239

Eksilet i Babylon

- 31 Ved Babylons floder sad vi og græd · 243
- 32 Kong Kyros' dekret · 245

Eftereksilsk tid

- 33 Nehemias' mur fundet · 249
- 34 Templet på Garizims bjerg – omdrejningspunktet i en hadefuld konflikt mellem broderfolk · 251

Bibelske byer

- 35 Nyt sensationelt fund i Davidsbyen
bekræfter Jerusalems ældste historie · 265
- 36 Megiddo – brændpunktet for alle militære slag · 268

Bibelske bøger

- 37 Profeti og potteskår – arkæologisk sidelys på Jeremias' Bog · 281
- 38 Person i GT fundet på en gammel kvittering · 293
- 39 Hoseas' Bog – set fra arkæologiens synsvinkel · 297

Bibelsk kultur

- 40 Hvordan genkende en israelit?
Hvad keramikken kan fortælle om kulturen · 307
- 41 Alterets horn · 314
- 42 Hovedhjørnesteinen · 318
- 43 Uanselige skatte i støvet
– om segl, seglaftryk og bibelske personer · 322

Alfabetet

- 44 Afgørende nyt om alfabetets historie · 335
- 45 En lusekam fra Lakish og alfabetets historie · 338

Det Nye Testamente

- 46 Tog Lukas fejl? Folketællingen, der forsvandt · 347
- 47 En unødvendig rejse til Betlehem? · 359
- 48 Hvor blev Jesus født? · 367
- 49 Myrra – en gave for en konge · 373
- 50 Er Jesu barndomshjem fundet? · 377
- 51 En lysestage af guld · 382
- 52 Inskription fundet ved et rent tilfælde · 392

Dødehavsrullerne

- 53 Sensationelt nyt fund af bibeltekster ved Det Døde Hav · 401
- 54 Nyeste forskning i Dødehavsrullerne · 410

Forfalskninger af bibeltekster og andre tekster

- 55 Ebal eller Garizim?
Om betydningen af et måske forfalsket fragment · 417
- 56 Arkæologisk sensation: En benkiste tilhørende Jesu bror Jakob · 421
- 57 Jakob, Jesu bror · 432
- 58 Andre arkæologiske fund, som relaterer sig til NT · 434
- 59 Århundredets retssag · 437

Indeks · 445

Forord

Bibelen fortæller en storslået historie, som begynder med Guds kald til Abraham om at forlade sin hjemstavn, beretter om Israels folks mirakuløse befrielse fra statsslaveri i Egypten og fortæller om folkets bosættelse i Kana'an. Videre berettes der om Israels konger og profeter, om eksil og deportation til Babylon og endelig om tiden efter hjemkomsten fra eksilet. Den bibelske fortælling får et nyt nedslag med beretningen om Jesu liv, død og opstandelse fra de døde samt om kristendommens vækst i den græsk-romerske verden. Bibelen vil fortælle en sammenhængende historie, som har været af umådelig stor betydning for hele den vesterlandske kultur.

Den bibelske arkæologi søger at finde genstande og rester fra den bibelske periode, de bibelske byer og de bibelske lande. Undertiden kan de arkæologiske fund bekræfte det, som Bibelen fortæller. Men ofte kan den bibelske arkæologi ikke bekræfte det, der fortælles i Bibelen.

Det er der flere gode grunde til. For det første kan den arkæologiske videnskab kun finde den lille smule, som ikke er gået til grunde, som mennesker ikke har ødelagt, og som ikke er rådnet væk i tidens løb. I Egypten brugte man for eksempel papyrus som skrivemateriale til at optegne dagligdags forhold. Men da Nilen hvert år oversvømmede de beboede områder i Egypten, gik alt det papyrus, som egypterne havde kasseret, til grunde. Derfor er megen information om den bibelske tid simpelthen rådnet væk i Egypten, herunder også optegnelser over udenlandske slaver. Det er derfor med god grund, at arkæologerne ikke finder skriftlige kilder om israeliternes slaveri i Egypten.

For det andet udgraver arkæologerne af ressourcemæssige grunde kun en lille del af en ruinhøj efter en by. Vigtig information kan således gemme sig i den del af højen, man ikke får udgravet. Det er ofte set, at en ny arkæologisk undersøgelse af en byhøj (en tell) kan give information, som gør, at tidligere antagelser må revideres.

For det tredje forsøger mange lokale at lave illegale udgravninger i ruinhøjene for at finde antikviteter, som kan sælges til ivrige samlere i Europa eller USA. Problemet er blot, at vi ikke ved, hvor disse ting er fundet, eller hvilket lag de lå i. Dernæst kan man ikke udelukke, at sådanne »fund« i virkeligheden kan være forfalskede genstande. Ting,

som dukker op og sættes til salg på det sorte antikvitetsmarked, er et stort problem for den bibelske arkæologi.

Der er således gode grunde til, at arkæologien ikke altid kan bekræfte det, som vi læser i Bibelen. Undertiden synes fundene at modsiges, hvad vi læser.

Samtidig kan de arkæologiske fund og undersøgelser være med til at kaste lys ind over Bibelens fortællinger. Mange ikke-jødiske personer, som er omtalt i GT og NT, er bekræftede arkæologisk. De optræder på det rette tidspunkt og i den rette sammenhæng. Desuden kan arkæologien give et meget væsentligt bidrag til at belyse sociale skikke og kulturelle forhold, som Bibelen kun nævner i forbifarten, men ikke forklarer nærmere. For eksempel giver Bibelen kun en meget nødtørf-tig beskrivelse af, hvordan templets hellige genstande kan have set ud. Her giver arkæologien os en meget afgørende hjælp til at forstå Bibelens omtale. Som eksempel kan nævnes, at Bibelen igen og igen nævner et fænomen som »alterets horn«. Fund af andre fra hele den bibelske periode giver os et klart billede af, hvordan disse »horn« så ud.

I de sidste 40 år har den bibelske arkæologi været inde i en rivende udvikling, både i Israel, i Egypten, i Mesopotamien, i Tyrkiet og i de andre Middelhavslande. Der er gjort mange nye fund, som er med til at kaste lys over den bibelske historie. Nye dateringsmetoder er blevet udviklet, hvilket har medført, at tidligere tiders antagelser har måttet skrottes, og Bibelens informationer viser sig mere troværdige, end man troede. Nye udgravninger på ruinhøje, der blev undersøgt for måske tre generationer siden, har givet os afgørende ny viden om Bibelens begivenheder og fortællinger.

Selskab for Bibelsk Arkæologi har i godt 30 år udgivet kvartalsskriftet *TEL* (*tel* er også navnet på en ruinhøj). Her har udenlandske og danske forskere formidlet indsigt i de nyeste fund og resultater. Denne bog er en genudgivelse af en række af de artikler, som jeg i tidens løb har skrevet til *TEL*. Afsnittene bliver præsenteret ud fra Bibelens tidslinje. Bogen indledes med et par mere generelle kapitler om bibelsk arkæologi. Dernæst følger afsnit, der relaterer sig til den gammeltestamentlige periode og til den nytestamentlige tid. Til sidst diskuterer bogen problemet med fund, som er gjort illegalt.

God læselyst!

Bibelsk arkæologi

Fundet ved et rent tilfælde: Om tilfældighedens betydning i arkæologien

På trods af den meget store arkæologiske indsats i de bibelske lande er der stadig meget at finde, der kan vise sig at ændre grundlæggende ved vores forståelse af livet på Bibelens tid. Tilmed viser det sig, at nogle af disse fund historisk set er gjort ved et rent tilfælde – endda af almindelige mennesker og ikke arkæologer. I denne artikel fortælles den spændende historie om tre af disse fund.

Når arkæologer tager fat på en videnskabelig udgravning af en bibelsk lokalitet, er meget lidt overladt til tilfældighederne. Man følger strenge videnskabelige retningslinjer for udgravningen, for dokumentationen af det, som bliver udgravet, for behandlingen af de fundne genstande og for tolkningen af de genstande og beboelseslag, man får afdækket. På baggrund af mange års erfaring har arkæologer en klar fornemmelse for, hvor de for eksempel skal finde bymur og byporte i en ruinhøj efter en by i antikken. Der sætter de selvfølgelig skovlen ned, og som regel finder de byens mure og porte, hvor de venter det.

Alligevel spiller tilfældigheder også ind selv ved videnskabelige udgravninger. Måske ligger afgørende information gemt en halv meter ved siden af det sted, hvor jeg foretager min udgravning. Videnskabelige undersøgelser er så omfattende og tidskrævende, at kun en lille del af byen kan udgraves. Tilfældigvis finder jeg måske ikke de genstande i jorden, som ville være altafgørende for, at jeg kan tolke det, som jeg rent faktisk afdækker, rigtigt. Ved et tilfælde finder jeg måske ikke den del af bymuren, som kollapsede ved et jordskælv, og derfor misser jeg den vigtige information, at den by, som jeg graver i, blev ramt af et jordskælv engang.

Her skal vi ikke se på den rolle, som tilfældigheder udgør i forbindelse med de videnskabelige udgravninger. I denne artikel vil vi se på betydningsfulde arkæologiske fund, som almindelige, tilfældige mennesker har gjort, fordi de lige befandt sig på det rigtige sted på det rigtige tidspunkt. Det er altså fund, som senere viste sig at være af umådelig stor betydning for at forstå Bibelen i dens historiske sammenhæng, men som så dagens lys ved et rent tilfælde.

Vi vil tage tre eksempler frem på noget, som er blevet fundet tilfældigt: Dødehavsrullerne, stelen fra Tel Dan, hvor vendingen »Davids hus« optræder, og endelig den såkaldte »Jesus-båd«, som stak op af mudderet i bunden af Genesaret Sø.

Et eksempel uden for bibelarkæologiens verden

Naturligvis er det ikke kun inden for den bibelske arkæologi, at tilfældige opdagelser, som blev gjort af almindelige mennesker, er endt med at give os en uvurderlig viden om fortiden. Det sker også i andre dele af arkæologien. Som eksempel vil jeg nævne den kæmpestore oldtidsby Ugarit, der lå ud til Middelhavet i det nordlige Syrien, ca. 12 km nord for byen Latakia.

Vi kendte tidligere kun til byen Ugarits eksistens gennem gamle kilder fra Egypten og fra Mesopotamien. Men ingen vidste, hvor den lå. Byen blev opdaget ved et rent tilfælde. En syrisk bonde pløjede i marts 1928 sin mark, og ploven ramte en sten, som lå hen over et hvælvet gravkammer. Til alt held begyndte han ikke selv at undersøge graven for at plyndre den. Men nogle lokale folk, som hørte om bondens fund, informerede hurtigt det arkæologiske institut i Beirut. Institutet sendte straks folk ud for at udgrave graven, og meget hurtigt kunne arkæologerne konstatere, at bonden var stødt på gravpladsen for den store oldtidsby Ugarit.

Arkæologerne kiggede sig omkring og fik øje på en stor ruinhøj, som lå blot 1 km fra gravpladsen. Systematiske undersøgelser af ruinhøjen gik i gang i maj 1929, og hurtigt stødte man på et stort arkiv med mange lertavler, som kongerne i Ugarit havde samlet. Stedet har været under konstant udgravning fra 1929 frem til 1970, kun afbrudt af Anden Verdenskrig.

Ugarit var i det 2. årtusinde f.Kr. en stor kana'anæisk by, der lå ud til

Middelhavet; men ca. 1190 f.Kr. blev den totalt ødelagt. Den er derfor ikke omtalt i GT. Fund af mange mytologiske tekster i byen kaster lys over de kana'anæiske guddomme, som mange israelitter også blev draget af. De poetiske tekster fra Ugarit hjælper os til at forstå flere af de vanskelige poetiske udsagn i GT. Gravpladsen til denne by blev fundet tilfældigt gennem en syrisk bondes pløjning af sin mark og ved fagfolks hurtige reaktion på nyheden om et gravkammer i en mark.

Statuette af guden Ba'al med hævet højre arm, fundet i Ugarit (ca. 1400-1200 f.Kr.). De mange tekstfund og genstande fra Ugarit viser os, hvordan den kana'anæiske trosverden, som Israels folk mødte, da de slog sig ned i Kana'an, så ud. © Wikimedia Commons.

Qumran og Dødehavsrullerne

Den bibelske arkæologi rummer også eksempler på, hvordan meget vigtige fund i begyndelsen skete helt tilfældigt.

Uden tvivl har opdagelsen af Dødehavsrullerne i årene 1947-1956 og udgravningen af den jødiske bosættelse Qumran været umådelig vigtig for forståelsen af jødedommen på Jesu tid. Qumran har givet os de ældste gammeltestamentlige håndskrifter, som vi har. De er næsten 1000 år ældre end de håndskrifter, vi ellers kender til. Som følge af dette epokegørende fund har bibelforskere i dag langt større tillid til ordlyden af den hebraiske tekst i GT, end man havde i 1950. Hvor man før 1950 rask væk rettede i den hebraiske tekst, fordi man mente, at der måtte have stået noget andet i den oprindelige tekst, er man i dag langt mere tilbageholdende med at foreslå ændringer i teksten.

Dertil kommer, at de mange bibeludlægninger og andre religiøse tekster fra denne menighed giver os et meget vigtigt indblik i jødedommen på Jesu tid. Det er ikke nogen overdrivelse, at fundet af Dødehavsteksterne er det mest afgørende fund i bibelforskningens historie, og vi kan vanskeligt forestille os, hvor vi ville have stået, hvis Dødehavsteksterne ikke var blevet fundet.

Selve fundet

Det var sidst på året i 1946 eller i begyndelsen af 1947. En ung beduin fra Tamariya-stammen gik sammen med to kammerater og ledte efter nogle forsvundne geder i klipperne nede ved den nordvestlige ende af Det Døde Hav, ikke langt fra Ein Feshka-kilden. Den ene af de unge mænd, Muhammed edh-Dhib, kravlede op ad en stejl skrænt og fik øje på en sprække i klippen. Han kunne ikke dy sig for at kaste en sten ind i sprækken. Men til hans overraskelse hørte han en anden lyd inde fra hulen end den sædvanlige, når sten rammer en klippevæg. Det var, som om noget blev slået i stykker derinde.

Det var allerede sent på dagen, så de tre besluttede sig for at vente til næste dag med at undersøge hulen. Dagen efter vendte de tilbage, og Muhammed ålede sig ind gennem den smalle åbning til hulen. Her gjorde han sit livs store fund: Han fandt nogle store lerkrukker med låg, og nede i dem lå gamle ruller af pergament.